

ЕВОЛЮЦІЯ КООПЕРАТИВНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНІЙ СФЕРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

С. М. Терещук, здобувач*

Вінницький національний аграрний університет

Розглядаються питання кооперативних відносин в аграрній сфері економіки України, наводиться періодизація кооперативного руху, аналізуються особливості державної регуляторної політики на усіх етапах розвитку кооперації.

Постановка проблеми. Становлення і розвиток кооперативних відносин в Україні напряду залежить від інституційного середовища, яке сприяє їх розвитку і, навпаки. В цьому плані історичний екскурс дає можливість прослідити поетапне переосмислення ролі і значення кооперативного руху виходячи із змін державної регуляторної політики та окреслити шляхи його зростання в сфері економіки для

* Науковий керівник – д. е. н., член-кореспондент НААН України Г. М. Калетнік.

забезпечення соціальних та економічних потреб населення в ринкових умовах господарювання.

Аналіз останніх досліджень. Слід зазначити, що питанням становлення і розвитку кооперативних відносин в аграрній сфері виробництва присвячено чимало наукових досліджень вітчизняних науковців, серед яких слід відмітити праці таких із них, як: В. В. Зіновчука, В. Н. Парсяка, М. Й. Маліка, В. І. Марочко, О. М. Могильного, П. Г. Саблука, О. Г. Шпикуляка та багатьох інших. Проте зазначена тематика є настільки обширною і багатогранною, що потребує подальших наукових вивчень, особливо в ретроспективному розгляді.

Метою дослідження є розгляд та узагальнення історичного досвіду розвитку кооперативного руху на Україні та визначення його перспектив в умовах формування ринкових відносин в системі АПК.

Виклад основного матеріалу. Розгляд природи сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів дає підстави стверджувати про наповнення цього типу підприємств різним соціально-економічним змістом в умовах адміністративно-командної та ринкової економіки. В еволюційному плані прийнято виділяти декілька етапів становлення і розвитку сільськогосподарської кооперації як соціально-господарського явища.

Перший етап (1861–1917 рр.) зумовлений скасуванням кріпацтва в Російській імперії. В рамках підготовчого періоду цього етапу створено умови для розвитку товарно-грошових відносин на селі, підготовки кадрів кооператорів та пропаганди кооперативних ідей. Як результат, в 1910 р. в українських губерніях діяло 1388 кредитних і 401 позичково-ощадних товариств. Соціально-професійний склад мав таку структуру: селяни – 77 %, ремісники – 9,5, торговці – 5,5, промисловці – 2,7, робітники – 2,5 та інтелігенція – 2,6 % [1].

За направленістю діяльності в Україні у 1917 р. нараховувалось 15 їх типів: з'ясування господарських потреб своїх членів, опанування навичками господарювання, допомога у веденні селекційної роботи в рослинництві та племінної справи в тваринництві, постачання товарів виробничого призначення, а також збут сільськогосподарської продукції. Кооперація розвивалась переважно на принципах добровільності, виборності і звітності керівних органів, взаємодопомоги та захисту економічних інтересів своїх членів. Проте, як зауважують дослідники, українська кооперація не мала самостійного значення, тобто власної управлінської структури, оскільки входила складовою частиною до всеросійської кооперативної системи [2]. В свою чергу, на

всеросійському рівні відбувся процес концентрації кооперативного капіталу: кредитні спілки об'єдналися в асоціацію «Центробанк», сільські споживчі і торгові спілки – в «Центросоюз», а спілки молочних кооперативів – у «Маслосоюз».

На другий етап (1917-1920 рр.) припадає формування кооперативної системи в Східній і Центральній Україні. Так, в серпні 1920 р. Рада Народних Комісарів УРСР ухвалила Декрет «Про об'єднання усіх видів кооперативних організацій», згідно якого майно кооперації передавалось до Вукоопспілки, яка вже тоді була апаратом Наркомпроду. У цей період розбудову кооперації завершено її фактичною руйнацією із суто ідеологічних питань при встановленні радянської влади в Україні.

Наступний, третій етап (1920 р.) характеризується відновленням кооперативного руху в Україні, що пов'язано з новою економічною політикою (неп) держави. В цей же період ухвалено Декрет «Про сільськогосподарську кооперацію», за яким селянам надавалося право створювати сільськогосподарські кооперативні товариства та їх спілки для заготівель, збуту і переробки сировини. У зазначеному Декреті наголошувалося, що організація сільськогосподарських кооперативів стає державною справою.

Важливою подією у сфері державної регуляторної політики стало відокремлення сільськогосподарської кооперації від системи споживчої кооперації. У 1923 р. на базі акціонерного товариства «Село-допомога», якому держава централізовано виділяла цільові предмети і засоби утворено “Сільський господар”. Ця організація виконувала позичково-продовольчі операції, мала багатогалузеве виробничо-збутове господарство. На початок 1926 р. у складі сільськогосподарської кооперації УРСР було понад 5 тис. спеціалізованих товариств. Разом з багатогалузевими, яких було 4,7 тис., вони об'єднували 385 тис. селянських господарств, або 28,3 % їх загальної кількості [3]. Заготівельно-збутові кооперативи «Центросоюзу» формували ринкові партії товарів, шукали споживачів на його продукцію і самі організовували ринки збуту. Спільними зусиллями започатковано вертикальну структуру: від виробництва, переробки і зберігання до реалізації готових товарів.

Четвертий період становлення кооперації відноситься до початку 30-х рр. В цей час великої деформації зазнала найбільш розвинута ланка кооперативного руху – постачальницько-збутова кооперація. Виключно адміністративними методами організацію дрібних товаровиробників реформовано в інститут державної заготівлі сільськогосподарської продукції та централізованого розподілу засобів

виробництва серед селянських господарств. У цей період ревізувалися теоретичні засади про кооперацію та фундаментальні принципи її діяльності. Пануючою стала концепція щодо закономірності процесу одержавлення кооперації та необхідності її перетворення у виробничі форми [4]. В цей час сільськогосподарська кооперація, що отримала поштовх для розвитку в роки НЕПу, почала згортати свою діяльність. Кредитні операції передано філіям державного банку, агротехнічні послуги – державним МТС лише частина функцій залишалась у сільській споживчій кооперації.

На п'ятому етапі (70-ті – 80-ті рр.) спостерігається деяке поживлення кооперації завдяки створенню міжгосподарських об'єднань. В цей період знову стрімко зростає кількість міжгосподарських підприємств. За даними інвентаризації міжгосподарських підприємств, проведеної Міністерством аграрної політики України, станом на 1 січня 2005 р. за час ринкових перетворень на їх матеріальній базі створено 670 господарських товариств, 70 – сільськогосподарських кооперативів, у т. ч. 34 – обслуговуючих.

Шостий етап (кінець 80-х – 90-ті рр.) характеризується відродженням кооперативних відносин, оскільки в цей час прийнято Закон «Про кооперацію в ССРСР» (1988 р.). Проте, при його розробці не було враховано зарубіжний досвід державної політики щодо взаємин держави і обслуговуючих кооперативів. Як результат, підприємницька ініціатива спрямована на накопичення первинного капіталу за рахунок різниці в цінах на високоліквідні ресурси та товари широкого вжитку. Це, в свою чергу, призвело до збільшення грошової маси в обігу, що стало однією із причин інфляційних процесів як в Україні, так і інших країнах бувшого Радянського Союзу.

До сучасного VII етапу (кінець 90-х – початок XXI ст.) розвитку кооперативних форм відноситься завершення реструктуризації сільськогосподарських підприємств, формування основної організаційно-правової структури аграрної галузі економіки та загострення суперечностей при розбудові аграрного ринку. В цей час прийнято Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» та внесено зміни і доповнення до Закону України «Про банки і банківську діяльність», розроблено і реалізовано низку нормативно-правових актів щодо їх виконання. Головною ознакою сучасного періоду є відродження сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на засадах міжнародного кооперативного руху, норм і стандартів, запроваджених у країнах Європейського Союзу з

урахуванням історичного досвіду розвитку кооперативної системи господарювання в аграрному виробництві.

Висновки. Ретроспективний аналіз основ державної регуляторної політики стосовно сільськогосподарської кооперації свідчить, що, на відміну від Західної Європи, в Україні вона ніколи не носила послідовного і організовано вибудованого напрямку – захисту економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників і соціальних потреб сільського населення. Її удосконалення слід віднести до пріоритетних завдань майбутніх економічних перетворень в аграрній економіці.

Список використаних джерел

1. Іваськов В. Можна словом помочь, но лучше деньгами / В. Іваськов // Власть и политика. – 2003. – 8-10 августа.
2. Марочко В. І. Кооперативна форма виробничої діяльності в Україні (друга половина XIX – перша третина XX ст): історико-теоретичний аспект / В. І. Марочко // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття. Зб. наук. праць учасників конференції. – К.: Укросвіта, 2001. – С. 69–70.
3. Панченко П. П. Аграрна історія України: підручник. 2-ге вид., випр. і доп. / П. П. Панченко, В. А. Шмарук. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 380 с.
4. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери / О. М. Могильний. – Ужгород: УВА, 2005. – 400 с.